

Krzysztof Urbański, *Gminy żydowskie
duże w województwie kieleckim*,
Agencja JP, Kielce 2003, 103 s.: il.

Problematyka dziejów Żydów Polskich od kilkunastu lat cieszy się niesłabnącym powodzeniem i to zarówno wśród zawodowych historyków – badaczy, jak i publicystów oraz nauczycieli. Świadczą o tym duże ilości publikacji, szczególnie w zakresie edukacji o Holokauście¹. Wysiłki te mają charakter interdyscyplinarny², a prowadzone są na mniejszą lub większą skalę w każdym już właściwie ośrodku akademickim. Kraków jest tutaj miejscem szczególnym, jest wręcz jednym z centrów tego ruchu. Można tutaj nie tylko spędzić miło czas na Festiwalu Kultury Żydowskiej, poznać dzieje Żydów małopolskich, oglądając zbiory Muzeum Historycznego zebrane w budynku Starej Synagogi, ale nawet podjąć studia historyczne o specjalności Judaistyka³ lub podyplomowe o nazwie Totalitaryzm – Nazizm – Holokaust⁴.

Pomiędzy Krakowem a Kielcami czas swój dzieli historyk Krzysztof Urbański. W Stolicy Kultury Polskiej zatrudniony jest w Zakładzie Stosunków Międzynarodowych i Etnicznych Instytutu Politologii Akademii Pedagogicznej, zaś w największym mieście regionu świętokrzyskiego kieruje Muzeum Narodowym. Jego badania obejmują przede wszystkim dzieje regionalne ziemi kieleckiej oraz historię

¹ Przykładem takiej pozycji jest niedawno wydana praca zbiorowa *Holokaust lekcja Historii. Zagłada Żydów w edukacji szkolnej*, pod red. J. Chrobaczyńskiego i P. Trojańskiego, Kraków 2004.

² Poza historykami zajmują się nimi między innymi: poloniści, teolodzy, socjolodzy, etnolodzy i inni przedstawiciele szeroko pojętego środowiska nauczycielskiego.

³ Prowadzone przez Katedrę Judaistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego. Por. J. Gierowski, *Tradycja stosunków polsko-żydowskich w dawnej Rzeczypospolitej*, [w:] *Pamięć żydowska pamięć polska. Akta kolokwium, które odbyło się w Krakowie 10 i 11 czerwca 1995*, Kraków [B.d.w.], s. 22.

⁴ Organizowane przez Instytut Historii Akademii Pedagogicznej w Krakowie we współpracy z Państwowym Muzeum Auschwitz-Birkenau w Oświęcimiu. Szerzej na ten temat zob. J. Mazur, *Jak uczyć o Holokauście. Studium Podyplomowe Totalitaryzm – Nazizm – Holokaust – program i efekty*, [w:] *Holokaust lekcja Historii...*, s. 159–162.

Żydów⁵. Wpisuje się tym samym w nurt badań nad historią Żydów ziemi kieleckiej zapoczątkowany i kontynuowany przez takich ludzi nauki, jak m.in. Zbigniew Jakubowski, Jerzy Mizgalski, Mieczysław B. Markowski, Marta Pawlina-Meducka, Adam Penkalla i Regina Renz⁶. Jest też Urbański kontynuatorem badań prowadzonych nad innymi regionami Polski w zakresie dziejów gmin żydowskich. Wspomnę w tym miejscu prace takich autorów, jak Helena Domańska, Mirosław M. Dederko, Jerzy Michalewicz czy Ryszard Ziobroń⁷.

Omawiane wydawnictwo poprzedził autor artykułem zamieszczonym przed kilku laty na łamach Rocznika Muzeum w Ostrowcu Świętokrzyskim. Recenzowane opracowanie tematu jest nie tylko bardziej pełne, chociażby przez objęcie swym zakresem chronologicznym czasów wojny, ale i bardziej dostępne od swojego poprzednika dzielącego szpalty z pracami o zupełnie odmiennej tematyce w niskonakładowym czasopiśmie skupiającym swoją uwagę na historii regionalnej⁸.

Celem autora recenzowanej pracy było ukazanie różnych aspektów życia w danym miejscu przy zmieniających się warunkach politycznych, prawno-ustrojowych, administracyjnych i gospodarczych. Od osiedlenia się w danym mieście do martyrologii narodu pod okupacją hitlerowską. K. Urbański swą uwagę skier-

⁵ Spośród prac K. Urbańskiego chciałbym wymienić kilka, moim zdaniem najbardziej dla Jego dokonań naukowych reprezentatywnych. Są to: *Kielce w okresie powstania styczniowego*, Kielce 1996; *Leksykon dziejów ludności żydowskiej Kielc 1789–1999*, Kraków 2000; *Słownik historii kieleckich Żydów* (razem z R. Blumenfeldem), Kielce 1995; *Spółeczność żydowska w Kielcach*, Kielce 1989; *Z problematyki żydowskiej w Kieleckiem w latach 1945–1946*, [w:] *Żydzi w Małopolsce. Studia z dziejów osadnictwa i życia społecznego*. Praca zbiorowa pod redakcją F. Kiryka, Przemyśl 1991; *Zagłada ludności żydowskiej Kielc 1939–1945*, Kielce 1994.

⁶ Wybrane prace tych autorów: *Żydzi w dziejach Częstochowy*, pod red. Z. Jakubowskiego, Częstochowa 1991; *Z dziejów Żydów w Częstochowie*, pod red. Z. Jakubowskiego, przy współpracy S. Podobińskiego, Częstochowa 2002; J. Mizgalski, *Życie codzienne Żydów w Częstochowie w II Rzeczypospolitej*, [w:] *Życie codzienne w Częstochowie w XIX i XX wieku*, red. nauk. R. Szwed i W. Palus, Częstochowa 1999; M.B. Markowski, *Spółeczne zróżnicowanie ludności żydowskiej w województwie kieleckim w latach 1918–1939*, [w:] *Miasteczka polskie w XIX i XX wieku*, Kielce 1992; idem, *Udział ludności żydowskiej w rzemiośle i przemyśle województwa kieleckiego w latach 1918–1939*, „Rocznik Świętokrzyski” T. XVI, Warszawa–Kraków 1989; idem, *Udział ludności żydowskiej w życiu gospodarczym województwa kieleckiego w dwudziestoleciu międzywojennym*, [w:] *Ludność żydowska w regionie świętokrzyskim. Materiały sesji naukowej w Starachowicach, 17.10.1987*, Kielce 1989; idem, *Udział ludności żydowskiej w rolnictwie i handlu wiejskim województwa kieleckiego w latach 1918–1939*, „Kieleckie Studia Historyczne” 1990, t. 8; M. Pawlina-Meducka, *Kultura Żydów województwa kieleckiego: (1918–1939)*, Kielce 1993; *Kultura Żydów polskich XIX–XX wieku*, red. nauk. M. Meducka i R. Renz, Kielce 1992; W.R. Brociek, A. Penkalla, R. Renz, *Żydzi ostrowieccy*, Ostrowiec Świętokrzyski 1996.

⁷ H. Domańska, *Kamienne drzewo płaczu: gminy żydowskie województwa gdańskiego, ich dzieje i zabytki*, Gdańsk 1991; M.M. Dederko, *Żydowska Gmina Wyznaniowa w Sawinie*, Sawin 2002; J. Michalewicz, *Żydowskie okręgi metrykalne i żydowskie gminy wyznaniowe w Galicji*, Kraków 1995; R. Ziobroń, *Gmina żydowska w Radomyślu Wielkim*, Radomyśl Wielki 1997. Godna polecenia jest też praca zbiorowa *Gminy wyznaniowe żydowskie w województwie pomorskim w okresie międzywojennym (1920–1939): zbiór studiów*, pod red. J. Szilinga, Toruń 1995.

⁸ K. Urbański, *Gminy żydowskie „duże” w województwie kieleckim w przededniu II wojny światowej*, „Rocznik Muzealny” (Ostrowiec Świętokrzyski) T. 3 (2000), s. 143–161.

rował na największe w województwie kieleckim skupiska Żydów. Najbardziej w Jego pracy został wyeksponowany okres międzywojennego dwudziestolecia oraz czas drugiej wojny światowej. Takie ujęcie tematu wymagało od autora przeprowadzenia rozległych poszukiwań archiwalnych i bibliograficznych. Wśród źródeł rękopiśmiennych różnej proweniencji kwerendą objęte zostały dokumenty znajdujące się w zespołach Archiwów Państwowych w Częstochowie, Katowicach, Kielcach, Łodzi i Radomiu. Poszukiwania objęły również zbiory Muzeum Narodowego w Kielcach oraz Muzeum J. Malczewskiego w Radomiu, a także relacje przechowywane w archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego w Warszawie. Autor spenetrował również zeznania znajdujące się w zbiorach Jerozolimskiego Instytutu Yad Vashem. Na uwagę zasługują wykorzystane w pracy zbiory dokumentów drukowanych, m.in. Dzienniki Praw Państwa Polskiego i Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, materiały dokumentujące wyniki powszechnych spisów ludności z 1921 i 1931 roku wydane w ramach serii *Statystyka Polski*⁹ oraz *Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej*¹⁰. W tym miejscu chciałbym zwrócić uwagę, że ten dział w zestawie źródeł i opracowań autor potraktował zbyt ogólnikowo. W mojej opinii, zamiast „Źródeł drukowanych” lepiej byłoby stworzyć dwie grupy, tzn. „Pamiętniki, relacje, wspomnienia i literatura piękna” oraz „Zbiory statystyczne i wydawnictwa źródłowe”. Moja uwaga nie odnosi się do wartości merytorycznej przedstawionego materiału, ale jedynie do sposobu jego klasyfikacji. K. Urbański skorzystał również z wywiadów. Nie pominął także doniesień ukazujących się na łamach prasy, wykorzystując m.in. takie tytuły, jak: „Gazeta Kielecka”, „Gazeta Żydowska”, „Goniec Częstochowski” oraz bardzo dla omawianej problematyki cenne czasopismo międzywojenne „Sprawy Narodowościowe”. Listę wykorzystanych materiałów dopełniają bardzo liczne opracowania, obficie przytaczane w pracy. Ta bardzo duża, choć rozproszona baza źródłowa, dostarczyć mogła autorowi najczęściej informacji o oderwanych faktach jednostkowych, nie pozwalających na prostą, a jednocześnie możliwie pełną rekonstrukcję procesu dziejowego. Do tego niezbędna okazała się wiedza pozaźródłowa i wszechstronne przygotowanie metodologiczne.

Omawiana pozycja składa się z trzech rozdziałów, które objęte zostały wstępem i zakończeniem. Pierwszy z nich omawia ogólnie historię Żydów w województwie kieleckim w okresie międzywojennym. Jest to właściwie syntetyczny opis sytuacji społeczno-gospodarczej województwa ze szczególnym uwzględnieniem warunków życia i pracy mniejszości żydowskiej. Autor opisał tutaj działające wśród Żydów instytucje i organizacje, jak np. partie polityczne czy też wydawane tytuły prasowe. Skoncentrował się jednak na zagadnieniu funkcjonowania gmin wyznaniowych, ich statusu prawnego i roli, jaką odgrywały w życiu wyznawców religii mojżeszowej. K. Urbański dokonał klasyfikacji wspólnot ze względu na ilość mieszkań-

⁹ *Statystyka Polski. Drugi powszechny spis ludności z dnia 9 grudnia 1931, Woj. Kieleckie*, Warszawa 1938; *Statystyka Polski. Pierwszy powszechny spis ludności z dnia 30 września 1921 r. Województwo kieleckie*, Warszawa 1927.

¹⁰ *Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej, województwo kieleckie*, Warszawa 1926, t. 3.

ców¹¹. Rozdział drugi pracy stanowią opisy monograficzne konkretnych gmin tzw. dużych, czyli takich, gdzie liczebność członków przekroczyła 5000. Historyk za każdym razem rozpoczynał od przedstawienia początków osadnictwa żydowskiego w danej miejscowości, następnie starał się, możliwie szczegółowo, opisać miejscowe struktury i wewnętrzne przemiany w nich zachodzące do momentu wybuchu wojny. Swoje miejsce znalazły tu dzieje gmin żydowskich w Częstochowie, Chmielniku, Kielcach, Opatowie, Ostrowcu, Radomiu, Szydłowcu, Jędrzejowie, Końskich, Będzinie, Dąbrowie Górniczej, Sosnowcu i Zawierciu. Rozdział trzeci został poświęcony sprawie zagłady Żydów kieleckich. Autor zawarł w nim przede wszystkim informacje na temat tworzenia się gett, ich funkcjonowania oraz likwidacji. Duża część narracji została poświęcona metodom prześladowań i eksterminacji oraz grabieży. Swoje miejsce znalazły tu także opisy zaradności Żydów w zaistniałej sytuacji. Całości uzupełniają streszczenia w językach: angielskim, niemieckim, francuskim i hebrajskim oraz dział ilustracji zawierający również kopie obwieszczeń władz okupacyjnych oraz kilka map. Niezależnie od tegoż materiału ikonograficznego, tekst właściwy przeplatany jest wizerunkami pieczęci zarządów poszczególnych gmin wyznaniowych oraz emblematem Towarzystwa Szerzenia Pracy Zarobkowej i Rolnej wśród Żydów „ORT”.

Omawiana praca daje obraz życia codziennego Żydów ziemi kieleckiej, skupiając się na pierwszej połowie ubiegłego wieku. Autor pisze o swoich bohaterach z sympatią, ale potrafi również dostrzec trawiące tę społeczność wewnętrzne konflikty. Uzewnętrznia się to w opisach poszczególnych gmin. Szkoda, że zbyt mała objętość pozycji spowodowała to, że K. Urbański pisał przede wszystkim o Żydach, niewystarczająco opisując otaczających żydowską mniejszość Polaków. Rozumiem jednak, że autor ma prawo przyjąć takie założenie, a moja uwaga jest wyrazem osobistego niedosytu jako czytelnika.

Recenzowana praca ma w znacznym stopniu charakter faktograficzny, opisowy, niejako sprawozdawczy. Warstwa analityczna zaś, poprzedzona refleksją metodologiczną jest w niej słabiej obecna. Pogłębiona analiza bogatego materiału źródłowego mogłaby stać się osią omawianej pracy. To, że do niej nie doszło związane jest zapewne z założeniami wstępnymi, a uwarunkowane było być może wspomnianą już szczupłością rozmiarów książki oraz chęcią przekazania jak największej ilości faktów szczegółowych.

Niestety, opracowanie edytorskie pozostawia wiele do życzenia. Błędy w postaci licznych literówek sugerują jakoby tekst nie był poddany korekcie. Wyjątkowo nie-

¹¹ Ta część omawianej pracy K. Urbańskiego może być bardzo użyteczna w przyszłości. Stanowi ona bowiem w mojej opinii unikatowego rodzaju syntezę, a zarazem wstęp do opracowań przywołanych już w tej recenzji badaczy dziejów społeczno-gospodarczych Kielecczyzny w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Warto by zapoznali się z nią studenci piszący prace nie tylko na temat dziejów Żydów. Na pewno winni przeczytać ją także regionaliści-amatorzy, nierzadko nie rozumiejący do końca specyfiki tej części dziejów opisywanej przez siebie miejscowości, gmin i regionów.

bezpieczny może się okazać brak przecinków, który wypacza sens bilansów¹². Także słownictwo samego autora czasem jest zbyt monotonne¹³.

Dobrze się stało, że Krzysztof Urbański sięgnął po pióro i zajął się największymi skupiskami żydowskimi w województwie kieleckim. Napisał książkę popularyzującą badania historyczne w tej dziedzinie. Dzięki własnemu wkładowi badawczemu tegoż historyka nie jest ona jedynie próbą dyskutowania badań innych znawców tej tematyki, lecz – w dobrym znaczeniu tego określenia – popularnonaukową syntezą. Czy jednak można mówić o monografii? Myślę, że zapotrzebowanie na taką pozycję w części zaspokoi nowa praca tego autora. Ukazała się ona w momencie, gdy zacząłem pisać niniejszą recenzję i po przejrzeniu jej cieszy mnie tak szybki postęp prac naukowych tego historyka oraz świetna praca edytorska specjalistów Wydawnictwa Naukowego Akademii Pedagogicznej w Krakowie¹⁴.

Artur Jachna

¹² Brak przecinka oddzielającego złote od groszy w budżecie konkretnej gminy może sugerować większą niż faktycznie było jej zamożność. Taka sytuacja wystąpiła np. na s. 34 omawianej pozycji.

¹³ Np. na s. 30 K. Urbański cztery razy w trzech zdaniach obok siebie używa słowa „Towarzystwo” – chodzi o Towarzystwo Dobroczynności dla Żydów.

¹⁴ K. Urbański, *Zagłada Żydów w dystrykcie radomskim*, Kraków 2004.